

Sukulaisten rooli koulutuksen ja ammattiaseman saavuttamisessa

HANNU LEHTI

Eräässä eläindokumentissa kuvattiin tilanne, jossa kaksi norsunpoikasta oli joutunut virtaavan veden varaan, kun norsulauma oli ollut kuumalla ilmalla joessa vilvoittelemassa. Hermostuneet norsulau- man jäsenet tekivät kaikkensa pelastaakseen vir- taavan veden varaan joutuneet hätääntyneet poi- kaset. He yrittävät kärsillään vetää poikasia ylös vedestä, ja lauma saikin toisen poikasen pelastet- tua, mutta mutainen joenpenkka antoi toisen poi- kasen kohdalla periksi ja joen virta vei sen men- nessään. Pelastusoperaatioon osallistui viisi naaras- norsua, joilla kaikilla oli riski myös itse joutua vir- taavan veden varaan.

Miksi norsulauman jäsenet yrittivät pelastaa poikaset, vaikka jokaisella laumanjäsenellä, jota pelastusoperaatioon osallistuivat, oli suuri riski loukkaantua tai jopa menehtyä? Jos luonnonvalin- ta maksimoisi vain yksilöiden hengissä selviämistä, norsut eivät olisi yrittäneet auttaa poikasia. Norsuilla ei ole myöskään kieltä, kuten ihmisillä, eikä siten kielellistä tietoa perhesuhteista, mutta silti suuresta riskistä huolimatta, norsut olivat valmiita uhrautumaan poikasten puolesta.

Norsujen käyttäytymistä selittää kokonaiskel- poisuuden käsite, jonka mukaan yksilöt eivät pyri pelkästään maksimoimaan omaa kelpoisuuttaan vaan myös geneettisten sukulaisten kelpoisuutta (Hamilton 1964). Auttamalla geneettistä sukulaista, varsinkin alenevassa järjestyksessä, yksilöt voivat parantaa todennäköisyyttä sille, että omat geenit leviävät populaatiossa. Luonnonvalinnan johdosta niin ihmisille kuin eläimille on kehittynyt positiivisia tunteita sukulaisiaan kohtaan, ja siksi he ovat valmiita auttamaan lähisukulaisia, vaikka

auttamisen kustannukset olisivat suuriakin. Mitä enemmän yksilöt jakavat samoja geneejiä keskenään, sitä enemmän he ovat valmiita antamaan pyyteetöntä apua toisille yksilöille. Tämä sukulais- valinnan teoria selittää, miksi ihminen niin kuin norsutkin ovat yhteisöllisiä hoivaajia.

Koska ihmiselle on tyypillistä yhteisöllinen hoi- vaaminen, väitöskirjani oletuksena oli, että perheet ja suvut muodostavat sosiaalisia verkos- toja, joista lapset voivat hyödyntää voimavaro- ja kilpailuissa koulutus- ja työpaikoista. Ainakin osa lasten sosiaalisesta pääomasta muodostuu sekä perheestä että perheen ulkopuolisista sukulaisista. Niin kuin norsulauma myös sukulaiset voivat olla erityisen tärkeitä juuri silloin, kun lapset kohtaavat haitallisia elämäntapahtumia tai vanhem- milla ei ole tarvittavia voimavaroja edistää lasten- sa hyvinvointia.

Ihmislapsi syntyy avuttomana ja vaatii paljon hoivaa, aikaa ja resursseja, että lapsi kehittyy itse- näiseksi toimivaksi yksilöksi. Varsinkin esimoder- neissa yhteiskunnissa, jolloin hyvinvointivaltion instituutiot eivät olleet vielä kehittyneet kompen- soimaan sosiaalisia riskejä, perheiden ulkopuoli- set sukulaiset olivat tärkeitä lasten hyvinvoinnille ja ovat vaikuttaneet jopa heidän todennäköisyy- teensä pysyä hengissä.

Teknologian ja lääketieteen kehittymisen johdos- ta Suomen kaltaisessa hyvinvointivaltiossa lapsikuol- leisuus on hyvin vähäistä, eikä sukulaisten tukea tar- vita enää lasten hengissä pitämiseen. Moderni jäl- kiteollinen yhteiskunta ei ole kuitenkaan poistanut niitä luonnonvalinnan kautta kehittyneitä tunteita, joita ihmisillä ilmenee sukulaisiaan kohtaan.

Nykyisessä jälkimoderneissa yhteiskunnissa yksilöiden välinen kilpailu kohdistuu koulutus- ja työpaikkoihin, ja varsinkin lasten vanhemmat ovat valmiita panostamaan runsaasti voimavaroja

Teksti perustuu kirjoittajan Turun yliopistossa 31.1.2020 tarkastetun väitöstudiumin "The Role of Kin in Educational and Status Attainment" lektioon.

ja aikaa lasten tiedolliselle ja taidolliselle kehitykselle. On luonnollista, että vanhemmat tavoittelevat mahdollisimman hyvää asemaa lapsilleen, mutta yleisesti ajatellaan niin, että yhteiskunnallisen aseman saavuttaminen pitäisi perustua yksilöiden omiin kykyihin ja ponnisteluihin eikä nepotistisiin periaatteisiin. Jos kaikilla yksilöillä ei ole mahdollisuuksia pärjätä kilpailussa omilla kyvyillään ja ponnisteluillaan, se johtaa epäreiluuden tunteiden lisääntymiseen perheiden ja yksilöiden välillä ja lopulta tehottomuuteen yhteiskunnan tasolla. Sosiaalisen aseman ei siis pitäisi perustua siihen, että joillain perheillä on mahdollisuudet suosia omia lapsiaan ja toisilla ei.

Väitöskirjassani yhtenä tavoitteena oli tarkastella, miten mahdollisuuksien tasa-arvo toteutuu Suomessa. Mahdollisuuksien tasa-arvo tarkoittaa, että ihmisen sosiaalinen asema perustuu kilpailulliseen prosessiin, johon kaikilla yhteiskunnan yksilöillä on mahdollisuus osallistua tasa-arvoisin perustein. Kun kaikki yhteiskunnan jäsenet voivat kilpailla tasa-arvoisin perustein, vanhempien tai muiden sukulaisten sosioekonomiset resurssit eivät vaikuta siihen, mihin asemaan heidän lapsensa päätyvät.

Vanhempien vaikutusta lasten koulutukseen ja ammattiasemaan on kuitenkin mahdotonta poistaa kokonaan, koska perheympäristön lisäksi myös geneettisesti periytyvät taipumukset ovat yhteydessä lasten koulutus- ja ammattiaseman saavuttamiseen. Äskettäin julkaistu tutkimus osoittaa, että mahdollisuuksien tasa-arvon ja sosiaalisen liikkuvuuden lisääntyessä geneettisen perinnöllisyyden aste ei vähene vaan lisääntyy, koska yksilöt voivat valikoitua vapaammin kognitiivisten ja muiden ominaisuuksien perusteella koulutus ja ammattiasemiin. Vanhempien vaikutusta ei siis voi poistaa kokonaan. Tilannetta voidaan kutsua mahdollisuuksien tasa-arvon paradoksiksi.

Vanhempien ja sukulaisten investointien asymmetrisyys

Toisin kuin isät äidit voivat olla täysin varmoja geneettisestä sukulaissuhteestaan lapseen. Lisäksi äideillä, toisin kuin isillä, lisääntyminen sisältää paljon pakollisia investointeja ja kustannuksia. Äidit joutuvat kantamaan, synnyttämään ja imettämään lapsen, jotta lapsi pysyisi hengissä. Koska ihmislapsi syntyy keskeneräisenä, äidit tarvitsevat apua myös muilta sukulaisilta, kuten isiltä

ja isovanhemmilta. Koska äidin panostukset ovat äärimmäisen tärkeitä lapsen varhaiselle kehitykselle, juuri äidinpuolen sukulaisista saattaa muodostua tärkeämpiä lasten kehitykselle. Esimerkiksi aikaisempi tutkimus osoittaa, että lastenlasten selviytymistä viidentoista vuoden ikään esimoderneissa yhteiskunnissa edesauttoi se, että heidän äidinäitinsä oli elossa samaan aikaan. Myös perhe-sosiologit ovat korostaneet naisten ja äitien merkitystä sukulaissuhteiden ylläpitäjinä. Sosiologit eivät ole kuitenkaan tukeutuneet evolutiivisiin selityksiin, vaan he selittävät asiaa siten, että naiset sosiaalistuvat hoivaajan rooliin. Teoriaan mukaan naiset pitävät sukulaissuhteita yllä ja ovat kiinnostuneempia lasten hoivasta enemmän kuin miehet, koska sosiaaliset normit säätelevät naisten ja miesten käytöstä. Voidaan tietysti kysyä, miksi myös eläimillä esiintyy sukupuolisidonnaista käytöstä vanhempien investoinneissa samalla tavalla kuin ihmisillä, vaikka eläimiltä puuttuu ymmärrys sosiaalista rakenteista.

Väitänkin, että sosiaaliset normit ja sukupuolisidonnainen käytös heijastelevat luonnonvalinnan saatossa kehittyneitä geneettisiä sopeumia. Teorian mukaan sukupuolinnormit ovat uppoutuneet ihmisen biologiaan. Tätä teoriaa tukevat vahvistetut empiiriset havainnot isoäitihypoteesista, jonka mukaan naisten pitkä lisääntymiskyvytön elinaika on evolutiivinen sopeuma, joka on edesauttanut lastenlasten selviytymistä. Luonnonvalinnan saatossa todennäköisemmin henkiin ovat siis jääneet sellaiset lapset, joiden isoäidit luopuivat omasta synnytystehtävästään pystyäkseen auttamaan lastenlastensa selviytymistä. Isoäitivaikutus on havaittu myös muilla nisäkkäillä. Esimerkiksi miekkavalailia isoäitien on havaittu toimivan ekologisen tiedon varastoina, jotka välittävät saalistustietoa laajennetulle perheelle.

Sekä sosiologinen että evolutiivinen teoria ennustavat, että äidit ja isoäidit ovat tärkeitä suvun ylläpitäjinä. Väitöskirjassani pystyin tutkimaan tätä oletusta ja ottamaan huomioon kummalta puolelta sukulinjaa – isän vai äidin puolelta – yhteydet voidaan havaita. Aikaisempi ylisukupolvisen liikkuvuuden tutkimus ei ole ottanut huomioon perheen ulkopuolisten sukulaisten sukupuolta, sukulinjaa ja geneettistä sukulaisuuden astetta. Todennäköisesti siksi, että sosiaalieteilijät eivät ole olleet tietoisia evolutiivisista mekanismeista tai he eivät ole halunneet ottaa näitä mekanismeja huomioon. Joka tapauksessa vuoropuhelua evoluutiotieteiden ja sosiologian välillä ei ole

suuressa mittakaavassa syntynyt, vaikka tieteenalat täydentäisivät toisiaan. Väitöskirjani osoitti, että evoluutioteorian liittäminen makrotason teoriaksi osaksi sosiologisia teorioita voi johtaa kokonaisvaltaisempaan hypoteesien ja teorian muodostukseen. Ihmisen käytöksen käsittäminen luonnonvalinnan tuotteeksi lisäisi myös sosiologian uskottavuutta tieteen kentällä.

Tutkimusasetelma ja aineisto

Väitöskirjassani yhdistin sosiologisia ja evolutiivisia teorioita selittääkseni, miksi ja miten vanhemmat, isovanhemmat sekä sedät ja tädit vaikuttavat koulutus- ja ammattiaseman saavuttamiseen. Vanhempien osalta tutkin, kuinka paljon äitien ja isien sosioekonomiset resurssit selittävät aikuisten lasten ammattiasemaa sekä vaikuttaako vanhemman työttömyys lasten koulutusmenestykseen. Perheen ulkopuolisten sukulaisten osalta selvitin, isovanhempien, setien ja tätien vaikutusta lasten koulutustulemiin.

Väitöskirjani yhtenä hypoteesina oli, että perheen ulkopuoliset sukulaiset vaikuttavat lasten hyvinvointiin ja koulutusmenestykseen silloin kun vanhempien sosiaalinen asema on heikko. Toisin sanoen perheen ulkopuoliset sukulaiset kompensoivat vanhemman heikkoa asemaa. Myös vanhemman omat resurssit saattavat suojata lapsia, kun lapset kokevat haitallisia elämäntapahtumia. Näin kompensaatiomekanismi voi vaikuttaa myös perheiden sisällä.

Tutkimuksen aineistoina käytin suomalaisia laadukkaita rekisteritietoja, jotka antavat luotettavan kuvan vanhempien ja sukulaisten yhteyksistä lasten koulutus- ja ammattiaseman saavuttamiseen. Väitöskirjan artikkeleissa käytin menetelmänä sisarusvertailuja. Menetelmän avulla pystyin vertailemaan sisaruskuja sekä perheiden välillä että perheiden sisällä. Sisarusmenetelmien voidaan katsoa antavan luotettavimmat arviot siitä, mitkä vanhempien ja perheen ulkopuolisten sukulaisten tekijöistä ovat yhteydessä lasten koulutus- ja ammattiaseman saavuttamiseen, verrattuna perinteisiin menetelmiin, joissa verrataan yksilöitä keskenään.

Väitöskirjan keskeiset tulokset

Väitöskirjani sisälsi neljä tieteellistä artikkelia. Väitöskirjan ensimmäisessä artikkelissa tutkimme, kuinka paljon isän ja äidin koulutus, tulot ja ammattiasema selittävät perheiden välisistä eroista aikuisten lasten ammattiasemassa Suomessa. Tulokset osoittivat, että vanhempien sosioekonomisista tekijöistä parhaiten lasten tulevaa asemaa selittää äidin koulutus, vaikka myös isän koulutuksella on merkitystä. Tulosten mukaan vanhempien sosioekonomiset resurssit selittivät noin puolet perheiden välisistä eroista. Toisaalta kun analysoimme vanhempien tulojen, koulutuksen ja ammattiaseman suoria vaikutuksia, ne olivat pieniä tai niitä ei löytynyt lainkaan. Vanhempien tuloilla ei ollut lainkaan suoria vaikutuksia aikuisten lasten ammattiasemaan. Vanhemman ammattiasema selittää vain noin 5 prosenttia perheiden välisistä eroista, mitä voidaan pitää hyvin pienenä selitysprosenttina.

Tulokset osoittivat, että vanhempien ja lasten välistä yhteyttä selittävät tekijät, jotka korreloivat vanhempien sosioekonomisten resurssien kanssa, mutta joita ei voitu huomioida tutkimuksessa. Vaikka väitöskirjassani ei voitu huomioida geneettistä periytyvyyttä, voidaan epäillä, että juuri geneettiset taipumukset selittävät ainakin osan tästä yhteydestä. Tulevissa sosiaalisen liikkuvuuden tutkimuksissa tulisikin ottaa huomioon geneettisesti periytyneiden taipumusten yhteydet lapsen sosioekonomiseen asemaan paremmin, eikä tulkita vanhemman ja lapsen välisten korrelaatioiden ilmentävän sosioekonomisten resurssien suoria vaikutuksia.

Väitöskirjani toisessa artikkelissa selvitimme, vaikuttaako vanhemman työttömyys lasten koulutusmenestykseen. Tulosten mukaan vanhempien työttömyydellä oli negatiivinen vaikutus lasten lukiokoulutukseen, päästötodistuksen keskiarvoon ja kolmannen asteen koulutukseen. Työttömyyden negatiiviset vaikutukset olivat kuitenkin riippuvaisia vanhemman koulutustasosta. Vanhemman työttömyyden negatiivista vaikutusta ei havaittu lukiokoulutuksen ja päästötodistuksen keskiarvon osalta lapsilla, joiden vanhemmat olivat korkeakoulutettuja. Täten vanhemman koulutus kompensoi työttömyyden negatiivista vaikutusta. Toisaalta kolmannen asteen koulutuksessa vanhemman työttömyyden negatiivinen vaikutus voitiin havaita vain lapsilla, joilla oli korkeakoulutettu vanhempi. Vanhempien tulot eivät välittäneet työttömyyden negatiivista yhteyttä lasten koulutukseen.

Tutkimuksen tulos tukee teoriaa, jonka mukaan koulutusvalinnat sisältävät aina tietyn määrän riskiä epäonnistumisesta. Korkealle koulutustasolle hakeutuminen voi tuntua suuremmalta psykologiselta riskiltä perheiden ja lapsen näkökulmasta arvioituna – varsinkin, jos vanhempi on kokenut työttömyyttä. Tämän takia ne sisarusparven lapset, jotka altistuvat vanhempien työttömyydelle, hakeutuvat työmarkkinoille nopeammin kuin ne sisarusparven lapset, jotka eivät koe vanhempien työttömyyttä.

Kaiken kaikkiaan väitöskirjani artikkelit vanhempien vaikutusten osalta osoittaa, että Suomen hyvinvointivaltion ilmainen ja tasainen peruskoulutusjärjestelmä ja korkea sosiaaliturva tasaavat hyvin perheiden ja sukulaiset resurssierojen vaikutuksia lasten koulutukselle ja ammattiasemalle, ja Suomessa tasa-arvo toteutuu verrattain hyvin.

Kolmannessa ja neljännessä artikkelissa tarkastelimme setien ja tätien koulutuksen yhteyksiä lasten koulumenestykseen sekä isovanhempien vaikutuksia lastenlasten lukiokoulutukseen. Molempien osalta analysoimme, ovatko yhteydet voimakkaampia isän- vai äidinpuolen sukulaisten kautta. Lisäksi tutkimme isovanhempien osalta isoäitihypoteesia jälkitekollisessa hyvinvointivaltiossa, eli hyödyttävätkö isoäidit lastenlasten koulumenestystä, jos he ovat elossa lastenlasten kanssa saman aikaan.

Tulosten mukaan isovanhempien sosioekonominen asema ei ollut yhteydessä lastenlasten koulutukseen. Myös isovanhempien koulutuksen yhteys oli merkityksetön. Vaikka isovanhempien sosioekonominen asema ei vaikuta lastenlasten koulutukseen, löysimme isoäitivaikutuksen: isoäidit hyödyttävät lastenlasten koulutusta, jos he ovat elossa lastenlasten kanssa samaan aikaan. Äidinäidin vaikutus lastenlasten lukiokoulutukselle havaittiin perheissä, jotka ovat köyhiä tai joiden ammattiasema on heikko. Isänäidin vaikutus havaittiin niissä perheissä, joilla on paljon sukulaisia. Iäkkäämpien isoäitien osalta vaikutusta ei kuitenkaan löytynyt. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että heidän terveydentilansa on alentunut eivätkä he siten pysty enää auttamaan lapsiaan ja lapsen-

lapsiaan. Kaiken kaikkiaan artikkelin tulokset tukivat olettamusta, että isoäidit ovat tärkeitä perheille vielä nyky-yhteiskunnassakin ja vaikuttavat lasten koulutustulemiin.

Tutkimuksessa havaittiin myös äidinpuolen sukulaisten vaikutus lasten koulumenestykseen. Äidinpuolen setien ja tätien koulutuspääomalla oli yhteys lapsen koulutusmenestykseen perheissä, joiden vanhempien koulutustaso oli matala. Setien ja tätien koulutuksen yhteys voimakkain silloin, kun lapset olivat siirtymässä toiselle asteelle. Siten setien ja tätien koulutus vaikuttaa niihin lapsiin, jotka olisivat muuten vaarassa jäädä koulutuksen ulkopuolelle peruskoulun jälkeen ja ovat suuressa riskissä syrjäytyä.

Lopuksi

Väitöskirjani tulosten mukaan äidit ja isoäidit ovat tärkeitä lasten koulutus ja ammattiasemalle, koska he pitävät sukulaissuhteita yllä. Perheverkoston tuki aktivoituu varsinkin silloin kun perheen sosioekonominen asema on heikko. Samalla tavalla kuin norsulauma aktivoituu auttamaan poikaisiaan hädän hetkellä, perheen ulkopuoliset sukulaiset voivat edesauttaa huono-osaisten perheiden hyvinvointia, mikä voi lopulta johtaa lasten korkeampaan koulutukseen ja korkeamman ammatillisen aseman saavuttamiseen.

Nyky-yhteiskunnassa kaikilla perheillä ei ole kuitenkaan isoja perheverkostoja tai isoäitejä, joita perheet ja lapset voisivat hyödyntää, kun perheiden sosiaalinen asema on heikko. Yksilöityvässä globaalissa maailmassa sukulaiset saattavat asua yhä kauempana toisistaan ja sukulaissuhteet saattavat laimentua. Siten yhteiskunta voi edistää huono-osaisten lasten koulumenestystä parhaiten tukemalla heidän kognitiivista kehitystä tarjoamalla perheille laadukasta varhaiskasvatusta ja tukemalle lasten koulumenestystä. Mitä nuorempina lapset saavat ulkopuolista tukea, sen paremmin tuki tehoaa, koska pitkällä aikavälillä huono-osaisuudella on taipumus kasautua.

KIRJALLISUUS

- Breen, R., & Goldthorpe, J. H. (1997). Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory. *Rationality and society* 9 (3), 275–305.
- Chapman, S. N. & Pettay, J. E. & Lummaa, V. & Lahdenperä, M. (2019) Limits to fitness benefits of prolonged post-reproductive lifespan in women. *Current Biology* 29 (4), 645–650.
- Engzell, P. & Tropic, F. C. (2019) Heritability of education rises with intergenerational mobility. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 116 (51), 25386–25388.
- Hamilton, W. D. (1964) The genetical evolution of social behaviour. II. *Journal of theoretical biology* 7 (1), 17–52.
- Lahdenperä, M. & Lummaa, V. & Helle, S. & Tremblay, M. & Russell, A. F. (2004) Fitness benefits of prolonged post-reproductive lifespan in women. *Nature* 428 (6979), 178–181.
- Lehti, Hannu (2020) The Role of Kin in Educational and Status Attainment. Academic Dissertation / Akateeminen väitöskirja. Turku: Turun yliopisto.
- Natrrass, S. & Croft, D. P. & Ellis, S. & Cant, M. A. & Weiss, M. N. & Wright, B. M., ... & Franks, D. W. (2019) Postreproductive killer whale grandmothers improve the survival of their grandoffspring. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116 (52), 26669–26673.